

ZLATÁ HORDA

Říše s původním názvem **Ulus Džučí** nebo také podle podmaněných Kipčaků **Kipčacký chanát** byl rozsáhlý státní útvar, který vznikl roku 1242 jako součást mongolské veleříše na ohromném prostoru východní Evropy a Sibiře.

V západní Evropě je známa pod názvem **Zlatá horda**, který se objevil mnohem později, až v 16. století, v ruských pramenech Золотая Орда. Roku 1260 se Zlatá horda stala samostatným státním útvarem. Ve druhé polovině 15. století se rozpadla na několik menších chanátů.

Vznik

Říši založil po ukončení tažení do Evropy chán Bátú, vnuk Čingischánův, který dal před pokračováním výbojů přednost uspořádání dosud dobytých nesmírně rozlehlých oblastí a jejich obyvatelstva. Rozkládala se na ohromném území od severního Černomoří a úpatí Kavkazu přes Povolží až na západní Sibiř, kde tvořil jeho severní a východní hranici horní tok Obu. Jejím hlavním městem byla Saraj Bátú v deltě Volhy, blízko dnešní Astrachaně, později Saraj Berke (město není přesně lokalizováno, soudí se, že existovalo poblíž dnešního Volgogradu). Obě města stavěli křesťanští zajatci. Mongolští dobyvatelé sice žili ve stanech, podporovali ale usedlé obyvatelstvo, takže v jejich říši kvetla bohatá obchodní města: než je roku 1395 zničil Timur Lenk (Tamerlán), uvádí se, že Saraj měla půl milionu obyvatel, což je ovšem nereálné.

Zlatá horda byla zpočátku součástí mongolské veleříše a podléhala vrchní vládě velkého chána ve vzdáleném Khara Khorumu, ale již Čingischánovi vnuci měli velké problémy s udržení jednoty tak rozsáhlého celku, který se zformoval rychlými výboji, ale neupevnil vnitřními ekonomickými vazbami. Během bojů o nástupnictví po nástupu velkého chána Kubilaje v roce 1260 se vztahy mezi mongolským centrem a západním ulusem Džučí uvolnily a chán Berke, Bátúův bratr, Zlatou hordu osamostatnil. Byl prvním mongolským chánem, který přijal islám, a islamizoval tak vládnoucí dynastii.

Válečná taktika

Ve 13. století měla lehce vyzbrojená, dobře vycvičená a velmi disciplinovaná mongolská jízda, vyzbrojená luky a šípy, velkou převahu jak nad oddíly ruských knížat, tak nad střeoevropskými rytíři, kteří válečnou disciplinu neznali a byli zvyklí bojovat jednotlivě. Mongolové za sebou zanechávali naprostou zkázu, neboť se domnívali, že tak odradí obyvatelstvo napadených zemí od odporu, který nesnášeli a tvrdě jej trestali. Teprve ve druhé polovině 14. století, když se Zlatá horda dostala do vážné krize v důsledku krvavých vnitropolitických bojů, odvážili se podmanění Rusové znovu k vojenskému odporu a dosáhli prvních vítězství.

Mongolská nadvláda na Rusi

Ruská knížectví formálně nebyla součástí území Zlaté hordy, ale byla Mongolům podřízena. Pokud chtěla rjurikovská knížata vládnout ve svých zemích, musel je v jejich postech potvrdit chán zvláštní listinou, tzv. jarlykem poté, co uznala jeho svrchovanou moc, tedy příslušnost k říši. To bylo v pravomoci velkého chána a Bátúovou povinností bylo posílat ruská knížata za tímto účelem do Karakorumu, hlavního města mongolské říše. Většinou to však nedělal a vyřizoval jejich záležitosti osobně ve svém táboře a později na svém dvoře v Saráji. V „hordě“ byla ruská knížata vystavována ponižování i osobnímu nebezpečí. Tataři podporovali rozbroje mezi znesvářenými Rjurikovci, a ti se brzy naučili proti sobě intrikovat. To na druhé straně chánům umožnilo vykonávat na Rusi úlohu jakéhosi arbitra.

Koncem 50. let 13. století bylo obyvatelstvo ruských knížectví podrobena tvrdým povinnostem, muselo poskytovat Mongolům rekruty a platit daň z hlavy – ruskými prameny nazývanou *vychod*. Její tatarští výběřčí postupovali velmi krutě, a tak při vybírání daní docházelo k častým povstáním, především ve městech. Chování knížat i prostých obyvatel kontrolovali chánovi zmocněnci, *baskakové*. Hlavním ruským problémem tatarské nadvlády bylo proto ekonomické vykořisťování. Politická struktura s výjimkou potvrzování knížat v jejich postech, především velikého knížete vladimírského, zůstala zachována. Nedotčeno bylo i pravoslavné vyznání obyvatel ruských knížectví. Duchovní byli naopak zvýhodněni tím, že nemuseli například platit daně.

Mongolská expanze a následná nadvláda měla na Rusi dalekosáhlé důsledky v hospodářské, ale i politické a kulturní sféře a ruské země se s nimi vypořádávaly po řadu staletí.

Bitva na Kulikovském poli

Do poloviny 14. století byla Zlatá horda nejrozsáhlejším a vojensky nejsilnějším státem východní Evropy. Do jejího centra v Saráji plynuly nevýslovné příjmy, které pocházely z daní vybíraných v podmaněných zemích, z kontroly tranzitu probíhajícího po Volze, jež spojovala severomořsko-baltskou oblast s Orientem, z obchodních transakcí Benátčanů a Janovanů,

jejichž faktorie byly rozesety po pobřeží Černého a Azovského moře. Rozhodující postavení v chanátu zaujímal od Bátúových dob mongolská šlechta, jejíž konzervativní způsob života byl

založen na úspěšné expanzi. K té bylo ovšem stále méně příležitostí. Kromě toho bylo velmi nesnadné ovládat tak obrovské území, jež rozdělovaly složité politické, etnické i sociální problémy. Po roce 1357, kdy zemřel chán Džani Beg, Uzbekův syn, začala moc chánů výrazně slábnout. V letech 1357 až 1381 se jich na trůnu vystřídal více než dvacet a stalo se téměř pravidlem, že se chanát dělil mezi dva vládců (hranicí byla Volha). Ve Zlaté hordě se projevil decentralizační tendence, osamostatnili se Volžští Bulhaři a Chorézm. V důsledku prudké litevské expanze byly ztraceny západoruské oblasti (tatarské panství na tomto teritoriu ukončila porážka v roce 1363) a kontrolu nad ruským severovýchodem fakticky převzal veliký kníže vladimirský Dmitrij. Mezi mongolskou vládnoucí vrstvou panovala silná řevnivost a ti, kteří nedosáhli postavení podle svých představ, uspokojovali své ambice nájezdy do ruského pohraničí. Proniknout na severní břeh Oky, jež tvořila hranici moskevského panství, se však neodvažovali.

V důsledku toho začala ruská knížata, jejichž postavení se naopak upevňovalo, pomýšlet na ozbrojený odpor. V 70. letech 14. století nabyly pohraniční srážky vážných rozměrů. Jednotlivá knížectví se často dožadovala pomoci Moskvy. Roku 1374 vypuklo povstání proti Tatarům v Nižním Novgorodu, při němž přišli o život členové chánova poselstva. V roce 1377 si Dmitrij dovolil zpoplatnit místního vládců v Kazani. O rok později dosáhl prvního významnějšího vítězství nad Tatary na řece Voži (1378), a potvrdil tak domněnku, že Rusové mohou vést s Tatary vítězný boj. To pochopil také tatarský emír Mamaj, kterému se podařilo na delší dobu ovládnout západní část Zlaté hordy. Rozhodl se uspořádat mohutné tažení na Rus, aby zamezil její politické emancipaci a obnovil poplatnou závislost. Početné vojsko sbíral po celé říši dva roky. Jeho spojencem se stal rjazaňský kníže Oleg Ivanovič, který výrazně upevnil knížecí moc v Rjazani, a mladý litevský velkokníže Jagello, který chtěl pokračovat v dobyvačné východní politice svého otce Algirdase.

8. září 1380 byli Tataři poraženi v první velké otevřené bitvě s Rusy na Kulikovském poli. Mamaj, který pozoroval celý boj z blízkého pahorku, uprchl na poslední chvíli. Na břehu řeky Kalky, nedaleko bojiště Bitvy na řece Kalce z roku 1223, ho dostihl jeho soupeř ve Zlaté hordě Tochtamiš a uštědřil zbytkům jeho vojska další porážku. Poté se Mamaj uchýlil do Kaffy, kde byl zavražděn.

Tochtamiš se stal novým chánem Zlaté hordy a počátkem 80. let se mu podařilo dočasně chanát sjednotit. Podporu mu poskytl tatarský dobyvatel Tímúr-Í-Lenk, v Evropě nazývaný Tamerlán, který krátce předtím sjednotil mongolské obyvatelstvo ve střední Asii (hlavním městem jeho říše se stal Samarkand) a zahájil mohutné výboje v širokém spektru od indického Dillí až po Moskvu. Nicméně závislost ruských knížectví byla obnovena pouze po stránce ekonomické. Tradiční politická resp. dynastická relativní nezávislost zůstala nezměněná. Tochtamiš podnikl roku 1382 další tažení na Rus, během něhož Tataři vydrancovali a vypálili Moskvu a přinutili Dmitrije, aby se znovu podrobil a odvedl hordě důchod, jehož suma se dokonce zvýšila.

Oslabení a rozpad

V 90. letech nastal dramatický zvrát situace ve Zlaté hordě. Chán Tochtamiš napadl ve druhé polovině 80. let středoasijské državy Tímúra-Í-Lenka, a vyvolal tak mohutnou odvetu

dobyvatele ze Samarkandu. V roce 1391 podnikl Tímúr první velké tažení proti chanátu. Tochtamiš utrpěl porážku, ale již rok nato svoji vládu ve Zlaté hordě obnovil.

Roku 1395 se však Tímúr obrátil proti Zlaté hordě podruhé a rozdrtil Tochtamišovo vojsko na břehu řeky Těreku. Poté začali jeho bojovníci systematicky drancovat území Zlaté hordy a ničit zdejší města, která nebyla opevněná, neboť to neodpovídalo vojenské cti Tatarů. Tímúr podlomil ekonomickou moc chanátu a navrátil ho ke kočovnému hospodaření. Na jaře 1396 se

dobyvatelé opět vrátili do Samarkandu s ohromnou kořistí a nevyčísitelným množstvím otroků zpět na východ.

Část Tatarů, která prchala před řáděním Tímúrových vojsk na západ, našla útočiště na Litvě. Byl mezi nimi také sám Tochtamiš se svojí rodinou a dvorem. Vyhnaného tatarského vládce, který připravoval odvetnou akci, přijal Vytautas (Vitold) a uzavřel s ním smlouvu o vzájemné pomoci. Jejím cílem bylo nastolit Tochtamiše znovu na trůn v Saraji a Vitolda jako vládce Moskvy a celé ruské země. Roku 1399 se Vitoldovi podařilo shromáždit obrovskou armádu, která sestávala z vojenského potenciálu celé Litvy, tatarských bojovníků věrných Tochtamišovi a pomocných křižáckých oddílů. Neobrátila se však proti Rusi, ale proti Tatarům. Kampaň vedená proti Tímúrovi byla velmi neúspěšná. Spojenci utrpěli roku 1399 těžkou porážku na řece Vorskle, přestože byli mnohem početnější. Katastrofa na Vorskle znamenala definitivní konec Tochtamišových ambicí.

Kolem poloviny 15. století se Zlatá horda začala nenávratně rozpadat. Po osamostatnění Kazaňského chanátu (1438) se odtrhli krymští Tataři (1441), poté Astrachaňský chanát (1466) a roku 1490 vznikl ještě Sibiřský chanát. Okleštěná Zlatá horda existovala dále pod názvem Velká horda. To však neznamená, že tatarské nebezpečí na Rusi pominulo. Nástupnické chanáty si například činily nárok vybírat jako dědicové Zlaté hordy od Rusů *východ*. Mezi nimi však zdaleka nepanovala jednotu a toho mohla ruská knížata využít ve svůj prospěch.

V roce 1480 se vojska Hordy chystala ke střetu s ruským vojskem, ale z pozicičního „stání na řece Ugře“ nakonec chán Achmat bez boje ustoupil, což znamenalo konečnou ztrátu vlády nad ruskými knížectvími. Zlatá horda se pak brzy rozpadla, poslední chán Saih Ahmed byl roku 1502 zajat a na Litvě popraven.

Význam Zlaté Hordy

Staleté panování Zlaté Hordy silně poznamenalo politický, kulturní a především hospodářský vývoj východní Evropy, zejména ruských knížectví, kde přerušilo předchozí nadějný vývoj a prohloubilo izolaci pravoslavné země od západní Evropy. V dolním Povolží a na Krymu sice kvetla v té době bohatá města s rozvinutým dálkovým obchodem, vedeným jak po moři do Káhiry, Janova a Benátek, tak po souši přes Kyjev do Polska, Litvy, Uher a Německa. Ruská knížectví však byla do značné míry izolována, jejich obyvatelstvo sužováno placením vysoké daně, tzv. *vychodu*, a země, zvláště později, když začala mít Zlatá horda vlastní politické problémy, ničena tvrdými loupeživými vpády.

Taktika chánů vůči Rusku a Litvě nakonec posílila význam moskevského knížectví, jádro budoucího velkého Ruska. Chánové Zlaté Hordy podporovali své vazaly, mezi nimi moskevského knížete Ivana Kalitu a pád Hordy vedl k posílení moskevských knížat, která pak Rusko v 16. století sjednotila a v 17. století naopak dobyla dolní Povolží a pokračovala v expanzi směrem na východ.